

katarina everet gilbert, helmut kun: istorija estetike

1969.
kultura, beograd

zavod za izdavanje
udžbenika
sarajevo

zdenko rus

»Estetičko razmišljanje... bilo je uvek najživotnije onda kad je bilo istoričnije« — misao Bosanqueta koja stoji kao motto ovoj historiji estetike treba (između ostalog) shvatiti i kao upozorenje da svako istinsko estetičko razmišljanje uključuje u sebi na neki način i cjelokupnu povijest estetike. A za samo razumijevanje estetičkih problema nije potrebno ni spomenuti da to prije svega znači upoznavanje povijesti estetike. Ne samo da je nemoguće na primjer razumjeti Aristotela bez poznavanja Platona, ili Kanta bez engleskih empirista — nemoguće je razumjeti i sam pojam estetike. Danas, kad suvremena estetička misao dolazi u sve tješnje veze sa suvremenom umjetničkom praksom, kad suvremena umjetnost naprosto zahtijeva teoriju kao komentar i opravdanje (po A. Gehlenu čak kao svoju novu dimenziju), historija estetike postaje nadasve aktualna. Stoga ona postaje i vrlo značajan kritički korektiv, jer, ne zaboravimo, moderna estetička misao (kao, uostalom, i umjetnost) puna je historijskih »repeticija«, iako se naoko čini da njen kontinuitet gotovo nestao.

Uzmemo li te činjenice u obzir, tada prijevod »Istorije estetike« Katharine Everett Gilbert i Helmuta Kuhna zadobiva i posebno znače-

nje. To više što ovo djelo vrijedi kao jedno od najbolje napisanih te vrste. Tako su »Razvoj i sustav općenite estetike« F. Markovića i »Estetika...« (historijski dio) B. Crocea za našeg čitaoca dobili dostojnu nadopunu i — zamjenu. Iako se u nas pojavljuje trideset godina nakon prvog i četrnaest godina nakon drugog, proširenog izdanja, »Istorija estetike« ne gubi na aktualnosti. Zasnivano na stanovitoj deskriptivnoj metodi (što zasigurno odgovara suvremenom ukusu), djelo obuhvaća zapadnu estetičku misao od pitagorejstva — prvog primjera estetičke teorije — do estetike Johna Deweyja i fenomenološke estetike Moritza Geigera.

Prvo je poglavlje posebno zanimljivo, jer istražuje predsokratski, kozmološki period grčke filozofije, u kojem se nalaze prvi začeci estetičkog mišljenja. (Uobičajeno je, naime, da historija estetike započinje Platonom.) Navodeći neke izreke Ksenofana i Heraklita, koje pripadaju najranijim spominjanjima umjetnosti u filozofiji Zapada, H. Kuhn duhovito napominje da te izreke »ukazuju na to da se estetika rodila pre u svadi nego u nekom čistom aktu razumevanja« (str. 9). Jer, zaista, u tom ranom periodu grčke spekulativne ere smisao filozofije i smisao poezije bio je isti. Ali, ipak, estetika se nije rodila iz »prastare svađe poezije i filozofije« (Platon), nego iz ukupnog plana rane grčke filozofije. Promatrajući i prateći cjelokupnu filozofsku misao tog perioda, autor nalazi rađanje i početke estetike u trima glavnim filozofskim pothvatima rane grčke spekulacije — u kozmologiji (teoriji strukture svemira), u psihologiji i u teoriji svrhovite ljudske djelatnosti (téhne). U udjelu koji je imala estetika u tim trima fundamentalnim filozofskim pitanjima prepoznat ćemo i izvor mnogih shvaćanja ljepote i umjetnosti (kozmoški ili ontološki, metafizički karakter ljepote, psihologija lijepoga, izražajni, psihagogički princip umjetnosti, umjetnost kao poietička djelatnost itd.) kroz cijelu historiju zapadne estetike — do dana današnjega!

Naredna dva poglavlja posvećena su Platonu i Aristotelu. To su, vjerovatno, najbolji dijelovi knjige. Spomenuli smo već stanovitu deskriptivnu metodu koja je (uglavnom) provođena u pristupu i tretiranju materije. To se najbolje može uočiti upravo na primjeru analize Platona i Aristotela. Njihova estetička misao nije dana tek u širokim potezima; ulazi se u pojedinosti, što znači da se ispituju na konkretnom materijalu. Postoje u takvom načinu i stanovite opasnosti i slabosti (koje nam se čine karakterističnim i odlučnim za ovu knjigu). Ne mogu se, naime, potpuno razumjeti estetičke ideje pojedinih filozofa ako se one ne promatraju (i prezentiraju) u okviru njihove cjelokupne misaone zgrade — bilo da je riječ o Platonu i Aristotelu, Plotinu ili Augustinu, Lockeu ili Leibnizu, Humeu ili Kantu, Casirreru ili Deweyju.

Daljnje poglavlje, »Od Aristotela preko Plotina«, čini nam se da je odviše sumarno, dok poglavlje posvećeno srednjovjekovnoj estetici smatramo da treba posebno istaknuti — ne stoga što bi predstavljalo najbolji dio knjige, nego što se uopće raspravlja (i to relativno iscrpno) o srednjovjekovnoj estetičkoj misli. Naime, mnogi su historičari osporavali postojanje estetičke svijesti u srednjem vijeku. Tako su, na primjer, klasični njemački historičari estetike skakali sa Plotina odmah na XVIII stoljeće, a Croce posvećuje srednjovjekovnoj misli svega četiri stranice. Prema riječima F. P. Chambersa (na primjer), estetika je pod pritiskom kršćanskog moralnog otpora bila potpuno istisnuta, te je njena historija morala opet da počne iz početka. »Bili su stvoreni novi ljudi koji su, kao i nekada Heraklidi, bili osnivači nove kulture. Za njih na početku nije postojala nikakva estetika... Kao relativnim barbarima, njima nisu bile potrebne profinjnosti stare civilizacije.« Po Chambersovu mišljenju, u srednjem se vijeku doktrini ljepote približavaju neoplatonske rasprave Dionizija Areopagite, koji je predstavio ljepotu kao jedno od imena Boga, te je ta ljepota imala isto tako malo veze s estetskom ljepotom kao i

Platonova kalokagathia prije toga. To bi u krajnoj liniji značilo da srednjovjekovna filozofija ima isto tako malo veze s estetikom kao i Platonova. Ali, s druge strane, »to i nije baš malo« — kaže K. E. Gilbert. To je točka s koje ona može tvrditi da »estetika nije u srednjem veku bila ni istisnuta hrišćanskim moralnim otporom, ni pobrkana i izgubljena u teologiji. Nije u stvari postojala prosta suprotnost između srednjovjekovne misli i estetike, nego je bila reč o novim distinkcijama, istančavanju odnosa i preciziranju vrednosti koje su s početka izgledale tuđe novom pogledu na svet« (str. 112—113). Vrlo minuciozne analize ideja sv. Augustina i sv. Tome, uz dopune i osvjetljenja iz Dantea i skolastičkih pjesnika, Dionizija Areopagite i mistika, dopuštaju da prihvatimo gledište K. E. Gilbert o postojanju srednjovjekovne estetike. Čini nam se da u pogledu renesansne estetičke misli nedostaje jedno eksplicitnije (a time i sintetičnije) izlaganje smisla svih onih novuma koji su se pojavili u tom periodu za daljnji razvoj i smjer estetičkog mišljenja. K. E. Gilbert je više inzistirala na tome da pokaže kontinuitet estetičkih ideja što je, dakako, sasvim ispravno. Jer, zaista, odviše se često i odviše dugo podržavao umjetni kontrast renesanse i srednjeg vijeka. »Oni koji istoriju posmatraju dramatično i vide samo velike svetlosti i duboke senke, gledaju u renesansi slavno vraćanje čovečanstvu one estetske svesti koju je asketski srednji vek bio ugušio« — kaže autor (str. 139). Uz dosta široku analizu teorijskih misli (osobito Albertija, Leonarda i Dürera) K. E. Gilbert postupnim razvijanjem problema uspijeva mišaono zaokružiti to vrlo dinamično razdoblje i iscrpsti u glavnim linijama hod od misticizma i autoriteta prema prirodi i razumu novovjeke umjetnosti i estetike. Spomenimo usput da pregled renesansne estetike završava kratkim osvrtom na estetičku djelatnost našega Franje Petriševića (Petrić; Francesco Patrizzi), koji je uz Giordana Bruna bio najodlučniji protivnik aristotelovskih pravila.

Daljnja četiri poglavlja (»Sedamnaesti vek i vlast neoklasicizma do 1750«, »Britanska škola osamnaestog veka«, »Osamnaesti vek u Italiji i Francuskoj«, »Nemački racionalizam i nova umetnička kritika«) obuhvaćaju estetiku XVII i XVIII stoljeća i možda (također) predstavljaju najbolje dijelove knjige. Prije svega zato što se nije štedjelo truda (pa ni prostora) da se pronađe »estetičko zrno« u onih filozofa koji se nisu posebno bavili problemom ljepote i umjetnosti, ali čije, naoko uzgredne, misli i sudovi čine zapravo cijelu estetičku teoriju. Tako F. Bacon, Hobbes, Locke, Hume, Spinoza, Shaftesbury, Hutcheson i dr. Posebno poglavlje posvećeno je klasičnoj njemačkoj estetikici — Kantu, Goetheu, Humboldt i Schilleru kao i apsolutnom idealizmu Fichtea, Schellinga i Hegela. Dva poglavlja obuhvaćaju romantizam (»Nemački romantizam« i »Romantičke ideje i društveni programi u Engleskoj i Americi«), a posljednja četiri događaje od druge četvrtine XIX do prve polovice XX stoljeća (»Društvo i umetnik«, »Metafizika u krizi«, »Estetika u veku nauke« i »Smerovi dvadesetog veka«).

Iako je K. E. Gilbert napisala za drugo izdanje (koje je prevedeno novu završnu glavu (»Smerovi dvadesetog veka«), koja potpuno zamjenjuje onu iz prvog izdanja, čini nam se da nije ni izdaleka opravdala taj zahvat. Jer neshvatljivo je kako je mogla biti izostavljena estetika egzistencijalizma (da je tako, uvjetno, nazovemo), a od fenomenološke estetike prezentirana samo estetika M. Geigera. Ali bismo mogli iskazati slično nezadovoljstvo i prema dvama prethodnim poglavljima (»Metafizika u krizi«, »Estetika u veku nauke«) H. Kuhna u kojima se neshvatljivo sumarno prelazi preko nekih estetičkih teorija (naročito teorije Einfühlunga, pokreta Kunstwissenschaft i estetike Bergsona). Uopće, kad god je riječ o »regionalnim« estetikama (teorijama likovnih umjetnosti, muzike, pjesništva), ostajemo uskraćeni u širini prezentacije. Ali u isto vrijeme ne smijemo zaboraviti da historija estetike — prema

tačnim riječima Dragana M. Jermića u predgovoru knjizi — graniči »sa istorijom kulture, istorijom umetnosti, istorijom filozofije i, u krajnoj instanciji, dodiruje se sa istorijom društva, jer se estetika manifestuje kroz filozofiju, umetničku kritiku i istoriju umetnosti i u isti mah predstavlja deo filozofije, teoriju kritičkog suđenja i teoriju umetničkog stvaranja, a izražava i društvene težnje u oblasti umetnosti. Voditi istovremeno računa o sva ova tri ili četiri toka kroz koja se estetika tokom istorije razvija, opada i obnavlja se, predstavlja i suviše težak zadatak za svakog estetičara i mali je broj onih koji se manje-više svesno ne odriču nekog od ovih tokova da bi jasno i dobro obeležili bar jedan od njih.« K. E. Gilbert i H. Kuhn stavili su težište na estetičke teorije filozofa. Zato su i slabije obrađena razdoblja od Aristotela do Plotina, renesansa i antimetafizička reakcija u XIX i XX stoljeću. Uzmemo li u obzir prijevode dvaju djela koji su se pojavili u novije vrijeme — »Istoriju umetničke kritike« L. Venturija i »Savremenu estetiku« G. Morpurgo-Tagliabuea — tada će »Istorija estetike« dobiti izvanrednu nadopunu i predstavljati nam prvog člana tog osebnog »trijumvirata«.